

életművek az olvasatok keresztüzébe kerülnek, kölcsönös párbeszédet folytatnak az olvasóval. Már csak az a kérdés marad, hogy társakká váltak-e Mészöly és Pilinszky szövegei, és társrá tud-e válni a mindenkori olvasó ember. Miközben erre igyekszünk válaszolni, vessünk egy pillantást a kötet borítójára. Könczey Elemér saját PET című munkáját használta ehhez. A sajátos pozitív-negatív játék – azaz a fehér előlap és fekete hátlap – keretezi a mitikus figura arcát, és ami a legfontosabb, tekintetét, amely közrefogja az ajánlott kötetet. Deux regards, l'un dans l'autre!

BERKI TÍMEA

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár,
Magyar Irodalomtudományi Intézet
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Horea 31
berkitimea@gmail.com

TÓTH ZSOMBOR, A hosszú reformáció jegyében. Vallási perzekúció és tanúságtétel a református irodalmi hagyományban a gyászévtizedtől 1800-ig. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2023. 488 l.

Tóth Zsombor monográfiája az MTA-BTK Lendület *Hosszú Reformáció Kelet-Európában (1500–1800)* kutatási program részutatási eredményeit foglalja össze. A kötet elején található nagyon informatív köszönetnyilvánításból kiderül, hogy ezek a kutatások az alapokat biztosító ELKH BTK Irodalomtudományi Intézetén kívül számos intézményt és munkatársat bevontak külföldön és magyar nyelvterületen egyaránt: a Refo500 és RefoRC partnerintézményei, a Teleki-Bolyai Könyvtár, a Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, a BBTE, a Tiszántúli Református egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár. A kolozsvári intézményekhez az szerzőt több szál is köti, hiszen a BBTE BTK Irodalomtudományi Intézetének egykori diákja és oktatója, kutatásai pedig folyamatosan kapcsolódnak az erdélyi könyvtárakhoz és forrásokhoz, az BBTE BTK Irodalomtudományi Intézete keretében működő *Res Litteraria Transylvaniae Vetus Irodalom- és Művelődéstörténeti Műhely* tevékenységeihez.

A 488 oldalas, tíz fejezetet tartalmazó, tekintélyes jegyzetapparátussal és bibliográfiával ellátott monográfia a kora újkori irodalomtörténet szempontjából jelentős tudományos eredményeket hoz felszínre.

Az bevezető fejezetek nyilvánvaló célja az, hogy eligazítsa az olvasót a szakmában most már egyre kevésbé szokatlan, de részleteiben talán még mindig nem kellőképpen ismert *hosszú reformáció* kutatásának módszertanában, bizonyítva ennek az alkalmazhatóságát a magyar irodalomtörténeti vizsgálódások terén. Az első fejezetet a szerző a módszertani és historiográfiai alapvetésnek szenteli, különös tekintettel a korszakolás hagyományos diskurzusainak revidálását tekintve. Ennek egyik aspektusa a felvilágosodás fogalma és időszaka körül kialakult ellentmondások, az 1772-es határ arbitrális és anakronisztikus volta.

A második fejezet még mindig a fogalomtisztázás és módszertani alapvetés mentén halad tovább, ugyanis a magyar nyelvterületen még újan, sőt néha idegenül hangzó hosszú reformáció koncepcióját szükséges a kutatás és a tudománytörténet perspektíváiból is felvázolni, beleértve ebbe az egyház- és társadalomtörténeti és az irodalomtörténeti perspektívákat, ugyanakkor a korlátokat is – l. a *Mire (nem) jó a hosszú reformáció* című alfejezetet –. A második fejezeten belül külön alfejezet vázolja fel a szemlélet és a módszer alkalmazhatóságát

felekezeti kontextusban a 17–18. századi Erdélyben. Az alfejezet részletesen elemzi ebből a szempontból Cserei Mihály rendkívüli életútját, ezzel felhívva a figyelmet a feltáratlan kéziratok jelentőségére. Fontos tanulsága ennek a munkának a medialitás újraértékelésének szükségessége. Tóth Zsombor már korábban többször és több fórumon is felhívta a figyelmet arra, hogy ebben a korszakban a kézirat és a nyomtatvány egyenértékű médium, és legtöbb esetben félrevezető lehet csak a nyomtatványok alapján következtetéseket levonni egyik-másik szövegről, annak recepciójáról, mentalitásalakító szerepéről. A Cserei Mihály kéziratait érintő kutatások is igazolták ezt, de hasonló tanulsággal szolgált a kéziratban fennmaradt, egy későbbi fejezetben bemutatott Kálvin-életrajz fordítása, amelyet 1758-ban készített Huszti László a De Bèze-féle latin eredeti alapján, és amely – ha nem is teljesen, de megvilágítja kissé a magyar nyelvterületen kialakult Kálvin-kultuszt és Kálvin-életrajz recepciót. Az ilyen kéziratok impliciten engednek belelátni abba, hogy milyen lehetett a reformáció 18. századi emlékezete – ezért is érdemes hasonló kutatásokkal feltárni a lappangó kéziratokat.

A harmadik fejezet a hosszú reformáció és a mártírológiai diskurzus kapcsolatát elemzi, valamint a vallási perzekúció teológiai és politikai reprezentációit. A reformáció és a történeti tapasztalat vázolását követően a protestáns martirológia kánonjaira és antropológiájára világít rá a szerző.

Ehhez kapcsolódik a még konkrétabb példákat hozó negyedik fejezet, amely a *Persecutio decennalis* (1671–1681) és a gályarabság irodalmi emlékeihez közelít a vallási perzekúció tapasztalatának artikulációját követve nyomon. A protestáns gályarabok perzekúciós tapasztalatát emlékezhelyként értelmezi, és igazolja, hogy a kényszerigráció egyféle mártírológiai kultúrát hozott létre.

Az ötödik fejezet a magyar nyelvű mártírológiai paradigma létrejöttét mutatja be a mártírológiai irodalom erdélyi recepcióján keresztül. Heltai Gáspár *Hálóját* újraértelmezi annak forrása, az 1567-ben megjelent latin nyelvű *Artes* és a kontextus vizsgálatának tükrében. A Heltai utolsó konverziójához köthető fordítás, átdolgozás és annak háttérvizsgálata ismét igazolja, hogy egy fordítás, egy kompiláció, egy újrakiadás mögött is húzódnak lényeges motivációk, el lehetnek rejtve információk, üzenetek, értelmezési lehetőségek. Jogosan teszi fel a kérdést a szerző: *Jó-e, ha csak mezoszinten értelmezzünk egy művet? Az aprólékos munkával elvégzett kontextusfeltárás maga válaszol erre a kérdésre. Például azzal, ahogyan utánajár annak, hogy Heltai honnan lehetett olyan jól értesült az olasz inkvizíció működésével kapcsolatban, hogyan kezelte ezeket a híreket egy egészen más társadalompolitikai és valláspolitikai kontextusban. A fordításban felbukkanó jólértesültségek forrásai, feltár(hat)ják Heltai irodalmi kapcsolatrendszerét, sőt nézeteinek átalakulására is fényt deríthetnek. A református hagyomány diskurzusának tanulságait Szőnyi Nagy István szövegei alapján fogalmazza meg. Az utolsó alfejezetben az ún. „vértelen ellenreformáció” az egyháztörténet nagybeszélései számára ismerős *persecutio incruenta* lehetséges értelmezéseként épül bele a hosszú reformáció kontextusába.*

A hatodik és a hetedik fejezet összetartozik abban az értelemben, hogy mindkettő a vallási perzekúció tapasztalataival foglalkozik. A hatodik fejezet a börtönirodalom és fogságbeszélések felől közelíti meg a témát. A fejezet az elméleti szempontok és a (hiányos) kutatástörténet felvázolásával indul, majd javaslatokat is tesz ezeknek a kutatásoknak a bővítésére. Az egyik alfejezet Bethelen Miklós börtöntapasztalatának elemzéséhez nyújt szempontokat, az utolsó alfejezet pedig összegzés gyanánt a börtönirodalom, a perzekúció, a mártírológia és a patriotizmus összefüggéseire világít rá. A szerző kiemeli ezt a szövegekörpuszt az emlékirat-irodalom olvasztótégelyéből, és felmutatja ennek a speciális íráshasználati helyzetnek a 17–18.

századi sajátosságait, illetve ennek az írásformának különböző, eddig kevésbé kutatott dimenzióit. Bár egy világirodalmi szinten értelmezhető korpusz részei ezek a magyar szövegek, a magyar irodalomtörténet nem igazán tudta és tudja, hogy mit kezdjen velük – a kánon peremén vagy még ott se tartja számon őket, holott az irodalmi-poétikai értékeken túl más szövegalakító körülmények, íráshasználati sajátosságok is számíthatnak ebben az esetben. Az irodalomtörténet talán nem, de az olvasó ember eddig is sejtette az írás általi traumafeldolgozás lehetőségét. Ebben a fejezetben sok hasznos támponttal egészül ki az effajta liminális tapasztalatot megfogalmazó szövegek kutatási iránya, mégha ezek a szövegek magyar vonatkozásban nem is mindig a reformációhoz, hanem a török vagy Habsburg-berendezkedés okán létrejött fogságtapasztalatokhoz köthetők (Wathay Ferenc versei, az igencsak elfeledett Vitéz Zsuzsanna kéziratái). Az exílium hasonló tapasztalatára is kitérve a témát érdeklődésre tarthat számot a katolikus változatban hasonlóságokat mutató Mikes-szövegek integrálása ebbe a kontextusba.

A hetedik fejezet a könyv egyik terjedelmes és központi fejezete a vallási perzekúció tapasztalatának elemzését folytatja a kényszermigráció politikai teológiaiaként való értelmezése által. Az elméleti lapvetés után a második alfejezet a Thököly-emigráció kapcsán Komáromi János esetét elemzi, a harmadik alfejezet pedig a törökországi Rákóczi-emigráció dokumentumait tárja fel.

A nyolcadik fejezet a perzekúció tapasztalatának kéziratosságot célzó szövegeit célozza meg Beregszászi István magyar nyelvű egyháztörténetének (1731), valamint Huszti László már említett Kálvin-biográfiájának (1758) részletes és árnyalt elemzésén keresztül.

A kilencedik fejezet „az ignorált hugenotta kontextust” tárja fel: itt olyan szövegek kerülnek a felszínre, amelyeket az irodalomtörténet eddig teljesen figyelmen kívül hagyott. Az első alfejezet Pápai Páriz Ferenc *Pax Animae*-fordításából indul ki, ennek a hugenotta kontextusát elemzi, a második alfejezet a hugenotta hagyomány és a református prédikációirodalom kapcsolatára világít rá Dési László György és Hermányi Dienes József szövegein keresztül, amelyeknek homiletikai, teológiai sajátosságait egyaránt figyelembe veszi. A harmadik alfejezet Zágonyi Aranka György *Jó keresztényen...* című fordításának változatait veti össze, rávilágítva egy 1769-es debreceni kiadvány rejtélyeire, majd Hermányi Dienes József másolói habitusát vizsgálja.

A tizedik fejezet záró összegzésre vállalkozik, visszatérve a *hosszú reformáció* fogalom értelmezéséhez, most már a jelenségek és a szövegek sok szempontú elemzésének fényében kutatási alakzatként és irodalomtörténeti kategóriaként határozva meg azt.

Tóth Zsombor könyve nem egyszerűen új információkat és szempontokat ad hozzá a kora újkor ma művelt irodalomtörténetéhez, hanem egy új szemléletet érvényesít, és eddig nem, vagy kevésbé alkalmazott módszereket ajánl a korszak szövegeinek és mentalitástörténetének megközelítéséhez. A bevezetőben megfogalmazott módszertani és historiográfiai elvek az olvasó számára eligazító és a figyelmet a lényegre irányító erővel is bírnak. A reformáció korának hagyományos értelmezését felvázolva egy annál komplexebb megközelítési módot javasol: a nagyelbeszélés, az evolucionista szemléletmód helyett egy tágabb kontextusba helyezve vizsgálja a reformáció történetéhez kapcsolódó irodalmi szövegeket.

A monográfia a hosszú reformáció irodalmi, mentalitástörténeti, egyháztörténeti jelenségeit célzó, új szemléletet érvényesítő kutatási program egyik eredménye – és mint ilyen, összegzi, szintetizálja a szerző eddigi kutatásait. Ez nyilván azt is jelenti, hogy tartalmaz több olyan elemet, gondolatot, amivel már találkozhattunk konferenciákon elhangzott előadásaiban, a kötet megjelenése előtt publikált tanulmányaiban. A záró fejezetben a szerző jelzi, hogy nem minden szempontból tekinti teljesnek, ilyen értelemben monográfiának, ezt a munkát,

inkább egy folyamat részeként értelmezi, hiszen egyfelől a kutatási korszakalakzat első fele, az 1500 és az ún. gyászévtized közötti időszak kimarad ebből a kutatásból, másfelől a hosszú reformáció időszakának a négy bevett felekezetre értelmezett irodalomtörténeti kategóriája itt csak az egyik felekezetét, az ortodox református felekezet irodalmát érinti. Érzékletesen fejezi ki ezt, illetve a befektetett munka mértékét is a teljes kötetet összegző fejezet címként alkalmazott mamut-metafora (*Mamut a jégben*). Ennek ellenére vállalható a monográfia műfaja, hiszen egy módszeresen körülhatárolt, mégis tág terület árnyalt és minden lehetséges irányra kiterjedő képét nyújtja még akkor is, ha esetleg a különböző irányok vagy részmák nem mélyíthetők egyenlő mértékben.

A hosszú reformáció szemléletmódja az irodalomtörténeti kutatásnak egy olyan elméleti keretet és módszertant kölcsönöz, amely egyfelől új ismereteket és összefüggéseket tár föl, másfelől árnyaltabban és reálisabban látatja mind a mentalitástörténeti, egyháztörténeti eseményeket, mind magukat a szövegeket – melyek között szép számmal akad olyan is, amely eddig teljesen elkerülte a kutatók figyelmét.

A nagyon termékenynek bizonyuló módszer a szoros olvasás módszerére, amelyet több fejezetben, több téma esetében is alkalmaz a szerző. A szövegnél és annak kontextusánál történő elidőzés gyakran lényeges információk és összefüggések feltárásához vezet – ennek a módszernek is köszönhető, hogy ez a monográfia hatalmas információmennyiséget és összefüggésrendszert mozgat és tart össze biztonságosan. Ugyanakkor nem engedi az olvasót elveszni a részletekben, minden fontosabb egység után az illető rész tartalmi összefoglalása, a következtetések, az új célok kijelölése segíti az olvasót, hogy minél több „hasznot tudjon húzni” ebből a munkából.

Az olvasói tapasztalat találkozik azzal a célkitűzéssel, amit a szerző a bevezető fejezetben megfogalmaz: egy olyan új megközelítést kísérel meg sikeresen, amely az irodalomtörténeti diskurzus lineáris és progresszív-evolutív diskurzusa helyett egy kronológiai és kontextusbeli csomópontok mentén létrehozott dekonstrukciót kísérel meg, ami árnyaltabbá, pontosabbá teszi az irodalomtörténeti látásunkat.

FARMATI ANNA

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Irodalomtudományi Intézet
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Horea 31
farmati.anna@gmail.com

LÁZÁR LAKATOS ALIZ, Szleng a kétnyelvűségben. Attitűd és kontaktusjelenség az erdélyi magyar fiatalok körében. (Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai 13.) Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2024. 301 l.

A könyv a szerző doktori disszertációját tartalmazza, melyben az erdélyi magyar fiatalok szlengváltozatainak kontaktusjelenségeit vizsgálja és a fiatalok attitűdjét a szlenggel és kontaktusjelenségekkel kapcsolatosan. Három különböző adatforrással dolgozott a szerző: egy nagyobb kérdőíves vizsgálattal, fókuszcsoporthozos interjúkkal és internetes kereséssel is gyűjtött adatot. Ugyanakkor megvizsgálja azokat a forrásokat is, melyek ismereteket és attitűdöt közvetíthetnek a szlengről a fiatalok számára, mint tantervek és tankönyvek, könnyen elérhető internetes források. A nagy méretű és változatos adathalmaz alapján egy részletes képet